Buda Attila

Babits Poe-kéziratai

A Babits Mihályról lakásában készült fényképek közül néhány megörökíti könyvtárának egyes részleteit. Ezeken a felvételeken felismerhetők például a Révai Lexikon kötetei, a Benedek Marcell szerkesztette *Irodalmi lexikon* gerince,[1] más irodalmi kézikönyvek s néhány szépirodalmi mű is, pontosabban egyes sorozatok kötése. Közismert, hogy 1941 után, Török Sophie és Babits Ildikó költözése miatt a könyvek jelentős része a Baumgarten Alapítvány Sas utcai házába került, ahol egy második világháborús bombázás következtében minden megsemmisült. Azt már kevesebben tudják, hogy Török Sophie a kisebb, Jagelló utcai lakásba 828 könyvet magával vitt, többnyire a tartalmuk vagy dedikációjuk miatt számára értékes darabokat; ezek túlélték az 1944–45-ös évet. 1952-ben, amikor a kéziratos hagyaték az OSZK-ba került, szintén a könyvtár raktárába vándoroltak. Nagy részük bő két évtized múlva, 1973. október 30-án letétként a szekszárdi Babits Emlékház családi könyveit, a Wosinsky Mór Múzeum Irodalmi Gyűjteményét egészítette ki, 43 mű viszont az OSZK Kézirattárában maradt.

A kézirattárban visszatartott könyvek között található Gál István doktori disszertációjának nyomtatott, dedikált példánya, témája: Babits Mihály és az angol irodalom kapcsolata.[2] Megírásának egyik forrása Babits könyvtára volt, már a tulajdonos halála után, de még a Sas utcai elszállítás előtt, és a szerző felhasználhatta a Babits által készített cédulakatalógust is. Dolgozata a detektívregények kivételével tartalmazza az angol nyelvű művek listáját is, ez a könyvtár egyetlen kompakt állományrésze, amelyet az utókor is megismerhet. A részállomány első elemzését maga Gál István végezte el. A fiatal egyetemista a könyvek felsorolása mellett elsősorban tartalmi összefüggések felderítésére törekedett, a formai kérdésekre – a könyvek megjelenési adataira, Babits katalóguscéduláinak kiegészítésére, pontosítására –, mivel feladatát határidőre kellett elvégezni, nem tudott kellő figyelmet fordítani.

Babits könyvtárában négy angol nyelvű Poe-kötet volt. Ezek közül Gál István hiányos adatait kiegészítve hármat lehet azonosítani. Kettő – az

---

[1] Lásd például az 1940. december 13–15. között készült, 118–119. számú fényképeket: W. SOMOGYI Ágnes, *Babits Mihály fényképei a Petőfi Irodalmi Múzeumban. (Ikonográfia) = Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára,* szerk. KELEVÉZ Ágnes, Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Irodalom, Budapest, 1983, 382–383.

[2] GÁL István, *Babits és az angol irodalom,* Tisza István Tudományegyetem, Debrecen, 1942, 140. (Debreceni angol dolgozatok)

egyik *Poems and Essays*,[3] a másik *Tales*[4] címmel – Tauchnitz-kiadás, mindkettő 1884-ben jelent meg Lipcsében, természetesen angol nyelvűek, a kiadó Collection of British Authors-sorozatában. Kiadójuk John Harry Ingram, aki 1899-ben négy kötetben jelentette meg Londonban Poe összes műveit. A harmadikat 1912-ben adták ki ugyancsak Londonban, *The Bells and Other Poems*[5] a címe, illusztrációi miatt igazi különlegesség.[6] A negyedik kötetről csak annyit lehet tudni, hogy Londonban jelent meg és meséket tartalmazott; ennyi adat kevés az egyértelműsítéshez. A négy angol nyelvű kötet mellett két fordításkötetet is tartalmazott a Gál István által átnézett állományrész: Mikes Lajos 1922-es két novellafordítását, valamint magának Babitsnak a *Groteszk és arabeszk* című, csak Poe-fordításokat tartalmazó kötetét.[7]

* * *

Edgar Allan Poe 1849-ben halt meg, s feltehetően a Pesti Napló 1855. október 15-i számában lehet először magyar nyelvű közleményben olvasni a nevét.[8] A következő évben egy név nélkül közölt cikk ismertette életét,[9] amit 1858-ban Brassai Sámuel több részből álló bemutatása követett.[10] Ebben az évben jelent meg – három versszak kivételével – *A holló* első magyar változata Szász Károly munkája,[11] illetve 1862 és 1878 között Hang Ferenc több önálló prózafordítása. Poe verseiből pedig Ferenczi Zoltán adott ki 1895-ben egy kötetet. Ekkor még nem volt követelmény az anyanyelvi forrás, Hang Ferenc is német és francia nyelvből tolmácsolt angol szerzőket. Az irodalmi lapok számára egyébként Poe verseinek és főleg prózai műveinek önértékein túl olvasóbővítő szerepe is volt.

* * *

---

[3] *Poems and Essays by Edgar Allan Poe,* ed. with a New Memoir by John H[enry]. INGRAM, Bernhard Tauchnitz, Leipzig, 1884, 328.

[4] *Tales of Edgar Allan Poe*, ed. by John H[enry]. INGRAM, Bernhard Tauchnitz, Leipzig, 1884, VI, 328. (Collection of British Authors. Vol. 2212.)

[5] Edgar Allan POE, *The Bells and Other Poems,* ill. Edmund DULAC, Hodder & Stoughton, London, 1912, [számozatlan oldalak].

[6] https://www.nocloo.com/edmund-dulac-the-bells-and-other-poems-1912/#!

[7] POE, Edgar [Allan], *Groteszk és arabeszk. Elbeszélések és fantáziák,* ford. BABITS Mihály, Athenaeum, Budapest, [1927], 292.; Edgar Allan POE, *Az arckép. A fekete macska. Két novella,* ford.: MIKES Lajos, Kner, Gyoma, 1922, (Monumenta Literarum).

[8] JÁNOSI Ferenc, *Rajzok az amerikai élet és irodalomból,* Pesti Napló 1855. október 15., [2].

[9] A Hölgyfutár 1856. szeptember 15-i számának 865–866. oldalain a Tárca rovatban, *Vegyesek* cím alatt olvasható az ismertetés, első mondata: „Pöe [!] Edgar Allan novellaíró élete, kinek egypár gyönyörű beszélyét lapunk közelebbi számai hozandják, valóban a legnagyobb ellentétekből kirakott mozaik". Poe nevét a szerző következetesen így írja, a jelzett novelláknak a Hölgyfutárban nincs nyomuk.

[10] BRASSAI [Sámuel], *Adalékok Poe Edgar (amerikai költő) ismertetéséhez,* Szépirodalmi Közlöny 1858. 5/70–73., 6/89–92., 7/103–106., 8/118–121.

[11] SZÁSZ Károly, *The Works of the late Edgar Allan Poe,* Budapesti Szemle 1858. 4/153–158.

Hogy Babits mikor találkozott először Poe nevével, verseivel, nem tudni. Mindenesetre már egyetemi évei alatt megpróbálkozott a fordításával, Gál István családi emlékezések nyomán 1903-ra tette az angol nyelv tanulásának kezdetét. Maga Babits is egy 1926-os interjúban arról beszélt, hogy *A holló* tolmácsolásával korán próbálkozott: „Néhány strófa egészen fiatal koromból származik”[12] Kosztolányi 1903-ban iratkozott be a budapesti egyetemre, s még az első félévben csatlakozott a Négyesy-szemináriumlátogatóihoz. Babits ekkor már két éve az egyetem hallgatója volt, s Kosztolányi megjelenése után hamar egybeállt a Babits–Juhász–Kosztolányi triumvirátus. A magyar irodalom kérdései mellett a világirodalmi hatások, a fordítások kérdése is témáik közé tartozott, s a szeminárium szokásai szerint feltehetően még 1903 őszén vagy a következő év tavaszán Kosztolányi – miközben Babits saját verseit elismerte – Poe-fordítását élesen kritizálta. A „kritikátlan kritikának” nevezett bírálat töredéke fennmaradt,[13] a *The conquestor worm* (*Győztes féreg*), amit más átültetések mellett említ, betétvers a *Ligeia* című novellában. Babits és Kosztolányi olvasmányélményeiket is megosztották egymással: 1904. április 13-án Kosztolányi elnézést kért, mivel a nála lévő Poe-kötetet még nem dolgozta fel, és nem küldte el Budapestre.[14] Babits nem sokkal később arról írt neki, hogy több Poe-verset lefordított, többek között *A harangok* (*The Bells*) címűt is, amit néhány nap múlva elküldött Szabadkára.[15] Kosztolányi július 21-i válaszlevelében dicsérte ezt a fordítást, elsőként az eddig elkészítettek közül.[16] Az ősz során, november 4-e előtt a Négyesy-szemináriumban Babits fel is olvasta, s ott, a helyszínen az előadással és az átültetéssel zajos sikert aratott. Kosztolányi, aki ekkor Bécsben tanult, Zalai Bélától hallotta a hírt.[17] Babits egyetemi évei alatt, illetve a Baja–Szeged–Fogaras háromszögben fordíthatta azokat a Poe-verseket, amelyek 1909-ben a Nyugatban megjelentek. Majd 1909. július 6-án küldte el Babits Osvátnak három, akkor új Poe-fordítását, az *Ulalume, Anni, Valakinek a Paradicsomban* címűeket. Ezek folyamatosan meg is jelentek, sőt a szeptember 1-jei számban még kettő: a *Himnusz* és az *Álomország*. A Poe-fordításoknak – legalábbis a folyóiratbeli megjelenés felől nézve – két nagyobb, nyomtatásban megjelent sorozatuk volt: 1909 és 1925–1927. 1909-ben, amikor a Nyugat révén – bár még Fogarason élve – publicitást kapott Budapesten, korábbi fordításai közül a Poe-életmű jelentős verseit közölte: a már említetteket, valamint a *Lee Annács-*

---

[12] R. L. [RÁSKAY László], *Beszélgetés Babits Mihállyal, az új „Holló”-fordításról,* Pesti Napló 1926. február 14., 14.
[13] A kritika szövegét és kommentárját lásd: KOSZTOLÁNYI 2013, 139, 141–142.
[14] Kosztolányi Dezső–Babits Mihálynak, [Budapest, 1904. április13.], lásd: UO., 97–98.
[15] Babits Mihály–Kosztolányi Dezsőnek, [Szekszárd, 1904.] június [3 előtt], lásd: UO., 102–106.
[16] Kosztolányi Dezső–Babits Mihálynak, Szabadka, [1904.] július 21., lásd: UO., 129–131.
[17] Kosztolányi Dezső–Babits Mihálynak, Bécs, 1904. november 4., lásd: UO., 243–246.

*ká*t, amelyet életében négyszer is megjelentetett. A húszas évek második felében pedig elsősorban elbeszéléseket fordított, illetve Poe emblematikus versét, *A hollót*.[18]

* * *

Babits kötetei közül először az 1920-as *Pávatollak* című tartalmazott Poe-fordításokat, a *Lee Annácská*t, az *Ulalumé*-ot, *A harangok*at, az *Álomország*ot, illetve a *Valakinek a Paradicsomban* című verseket. Ezek voltak azok, amelyek 1909-ben a Nyugatban jelentek meg. 1928-as *Groteszk és arabeszk* című kötetét viszont kizárólag Poe-művekből állította össze, hasonló, egy szerzővel foglalkozó válogatást később nem szerkesztett. Anyaga döntően először itt olvasható rövid prózai írásokból áll, de mellettük négy verset is újraközölt: *A holló*, *Anni*, *Eulalia*. Megjelentetett még Poe-tolmácsolásokat 1931-es, *Oedipus király és egyéb műfordítások* című kötetében is: ismét a *Lee Annácská*t az elején és *A hollót* a kötet lezárásaként. Végül életműsorozatában, 1939-ben a kisebb műfordítások között Poe-verseket: kezdve a *Lee Annácská*val, folytatva az *Anni*val és a *Valakinek a Paradicsomban* cíművel, majd az *Eulaliá*val s befejezve *A holló*val. A versek közlésében vezet a *Lee Annácska* és *A holló*.

* * *

A nyomtatásban megjelent szövegek hozzáadott értéke a szellemi tevékenység, materiális alapját pedig a kéziratpapírok adják, elméletileg az első fordításpróbától a nyomdai kéz- vagy gépiratig tartó sorozatban; persze csak néhány írásfázis maradt az utókorra. A hagyaték kizárólag a Poe-versek teljes vagy részleges kéziratait őrzi – az OSZK, illetve az MTA kézirattárainak gyűjteményiben –, a prózai művek előszövegei elkallódtak. Nem lehet tudni, ennek mi az oka, feltételezhető, hogy az esszék, novellák nem kívántak a versekhez hasonló formai és nyelvi műgondot, nyomdai kéziratot szükség esetén kis javítással is szedés alá lehetett adni – nem úgy, mint s verseket. Egyetlen kézirat sem dátumozott, hiszen csupán az első fordításpróba és a nyomdai kéz- vagy gépirat közötti alkotási folyamat egy-egy állomását jelzik, befejezésük legfeljebb a megjelenésük előtti időszak, -tól -ig határok között valószínűsíthető. Az így datálhatók közül az egyik legkorábbi, befejezett 1904 körüli vers *A harangok*, amely a Négyesy-szemináriumon hangzott el, s amelynek kéziratát Négyesy László feltehetően elkérte, hiszen felesége tulajdonából került az MTA kézirattárába. A kézirat javított tintaírás, megsárgult, foltos

[18] Lásd STAUDER–VARGA 1998 következő tételeit: 15, 47, 55, 78, 175, 274, 359, 409–410, 413–417, 528, 558, 1010, 1018, 1020, 1034–1035, 1051–1052, 1087, 1224, 1893, 3500.

és roncsolódott papíron.[19] Ugyancsak az egyetemi évekre datálható – figyelembe véve a megjelenéseket, valamint Babits levelezését, illetve magukat a kéziratokat – az *Álom az álomban* egy, az *Álomország* két és az *Emléksorok* szintén két, a *Hymnus*, az *Ulalume* és a *Valakinek a Paradicsomba* című versek egy-egy kézirata. A kéziratpapírok egy része ugyancsak foltos, szakadozott, részben magának a papírnak az öregedése, oxidálódása látszik rajtuk, a mechanikus hibák azonban nyilvánvalóan a lejegyzés óta eltelt százhúsz év következményei.

A két kézirattárban őrzött Poe-fordítások kéziratait átvizsgálva, a papírjukra vonatkozóan további érdekes következtetésre lehet jutni. Az már eddig is ismert volt, hogy 1900 és 1912 között, lényegében Budapestre kerüléséig Babits verseit több azonos formátumú füzetbe írta, ezek közül négy egybekötéséből jött létre az *Angyalos könyv*. Ugyancsak egyforma, füzet-formátumú lapokon küldte verseinek gyűjteményét Kosztolányinak, majd Osvátnak. A fordítások átnézése után pedig azt lehet megállapítani, hogy nemcsak az eddig ismert, hanem más, azonos formátumú lapokból álló füzete vagy füzetei is voltak. Ezek mérete ugyancsak 210 × 170 mm, ami tulajdonképpen az Angyalos könyv papírmérete. De nem egybefűzött, hanem különálló lapok, amelyek azonban papírminőségük és méretük alapján láthatóan egy füzet lapjai voltak. Különleges jellegzetességük, hogy az egyes lapokon máshonnan származó, felragasztott tisztázatok vagy tisztázatrészletek olvashatók. A már említett, két közgyűjteményi lelőhelyet az magyarázza, hogy az OSZK-ban található kéziratok Török Sophie gyűjteményéből, az MTA kézirattárában találhatók pedig Négyesy Lászlóné Ruzieki Klaudia és Komjáthy Aladár tulajdonából származnak. Az egyforma méretű, későbbi kézirat vagy kéziratrész felragasztását mutató „dupla" kéziratok közül először az *Angyalos könyv*ben olvasható *Golgotai csárda* vagy *Mementó* című verseket kell említeni. Azonos méretű, szintén felragasztásokat tartalmazó kéziratok – Poe versein kívül – tartalmaznak még Baudelaire-, Heine-, Verlaine-, Tennyson-, Richepin-fordításokat is, s láthatóan valamikor egybetartozó füzet lapjai voltak.[20] A fordítások, amelyek ezeket a lapokon olvashatók 1902 és 1906 között készültek, vagyis az egyetemi évek alatt – ahogy már volt róla szó. Még azt megelőzően, hogy 1908-ban megkapta Osvát kéziratkérő levelét, illetve 1911

[19] *Babits Mihály kéziratai és levelezése. (Katalógus). I. Levelezés,* összeáll. CSÉVE et al., Argumentum–Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1993, 1.478. számú tétel.

[20] Felragasztottak még: *Az óriáslány* (Baudelaire) III/1703 [1904–1906]; *Emléksorok* (Poe) Analekta 292 [1904 körül]; *Horror sympathicus* (Baudelaire) MTA [1904–1905]; *Kitty* (Heine) III/1703 [?]; *Mandolin* (Verlaine) Analekta 292 [1905–1906]; *Maud* (Tennyson) uo; *Oh trisre* (Verlaine) uo [1906 k]; *Párisi álom* (Baudelaire) MTA [1904–1905]; *Que diras-tu* (Baudelaire) Analekta 292 [1923 e]; *Semper eadem* (Baudelaire) III/1703 [1904–1906]; *Szent Ágnes estéje* (Tennyson) Analekta 292 [1902 eleje]; [*Szökőkút*] (Baudelaire) MTA [1904–1905]; *Terrienne* (Richepin) Analekta 292 [1905–1906]; *Visszaesés* (Baudelaire) MTA [1904–1905].

után, amikor Budapestre kerülve már nem kellett verseit, fordításait beláthatatlan ideig tartalékolni, hiszen megnyílt előtte az azonnali közlés lehetősége. A felragasztott versek tisztázatok, amelyeket valamilyen közlési alkalom, szándék miatt másolt egybe. Miután eredeti verseit az utóbb Angyalos könyvnek nevezett, négy füzetet egybefogó gyűjtemény oldalaira tisztázta, feltételezhető, hogy egy azonos formátumú füzetbe pedig a fordításait másolta, gyűjtötte. És valóban, a *Pávatollak* kötetben a 210 × 170 mm-es lapokon olvasható, beragasztott részletekkel javított/véglegesített fordítások is olvashatók – nem mind, de közülük több is.

* * *

A Poe-kéziratok formai jellegzetességei mellett, néhány szót kell ejteni néhány tartalmi összetevőről is. Az első, amit meg kell jegyezni, hogy *A harangok*, *A holló*, az *Emléksorok*, a *Himnusz*, az *Álomország*, a *Valakinek a Paradicsomba*, az *Eulália*, a *Lee Annácska*, az *Álom az álomban*, és az *Ulalume* egyaránt előszövegnek tekintendő, mert még ha tisztázatok is, javításokat/módosításokat tartalmaznak. *A holló* például verzóján kékindigós másolati példány, a szöveg a vers első három strófájára terjed. Az írógép betűi egyértelműen elkülöníthetők Babits első írógépének betűitől, amelyet még a Tisztviselőtelepen vásárolt 1914 előtt, tehát maga a gépírás később keletkezett. A kézirat verzóján ceruzaírású fordításpróbák találhatók a vers három különböző helyéről. Az *Emléksorok*ról már volt szó, az *Eulália* kézirata két egybefüggő fólió (rektó–verzó), a géppel írt szöveg megegyezik, első és második példány, a gépírás a második és harmadik versszakban ceruzával több helyen javított. Az *Annabel Lee* szintén gépirat, másodpéldány, tisztázat, de két helyen az elütés javítva. Az *Álom az álomban* és az *Ulalume* viszont egyaránt kézírásos tisztázat, az utóbbit két ceruzaírásos sor kíséri.

És befejezésképpen feltétlenül érinteni kell egy mondattal, hogy a fordítások, valamint az eredeti versek szerzője ugyanaz a személy. Bár az előbbiek nyelvi igényei és a megvalósítás gyakorlata különbözik az eredeti versekétől, az intratextualitás, a szavakban vagy gondolatokban megmutatkozó kölcsönhatás sok esetben, láthatóan vagy rejtetten, felfedezhető és nyilvánvaló.

Mint például az *Álom az álomban* és a *Fájó, fázó ének* két-két sorának tépelődő gondolatpárhuzamában: „óh Istenem! hát nem sikerül / megvédni egyet ez elül?" // „Úristen, ami itt hibás, / ki lesz eltömni Messiás?" Babits szavaival fohászkodik Poe Szűz Máriához a *Himnusz* című rövidversben – „Ha kéj, ha kín, ha jó, ha rossz / ér: Isten anyja gyámolozz!" és a *Strófák a wartburgi dalnok-versenyből* második része,

Tannhäuser szólama, miközben előtte Wolfram az égi szerelmet énekli, épp erre kéri az égi segítséget: „a kín a kéjtől nem rug el: / kéjjé pirul kinunk csak”.[21] A példák számát lehet még szaporítani.

Ez a gondolat persze önmagában talán nem több egy banalitásnál, mégis meg kell említeni, mert arra utal, hogy a versek kritikai kiadásának soron következő darabjait, a szövegközlést és az apparátust nem elég csupán a verskéziratokra, az első megjelenésekre, a kötetekre koncentrálni, hanem mindezt az életmű egészének fényében szükséges közölni és interpretálni. Babits szelleméhez, irodalmi és emberi törekvéseihez csak így lehet hűnek maradni.

Babits Mihály papíremlékezete.
Konferencia a Magyar Papírmúzeumban
Dunaújváros, 2023. szeptember 15.

[21] A *Strófák a wartburgi dalnok-versenyből* először *A Holnap újversei* című antológiában, illetve a *Levelek Iris koszorújából* című kötetben jelent meg, mindkettő 1909-es, amint a *Himnusz* is.